

Bəşəriyyətin elm və mədə-niyyət xəzinəsinin ən-ginləşməsində XII əsrə yaşı-yıb-yaratmış dahi Azərbaycan filosofu, işraqılık fəlsəfi təlimi-nin banisi Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin (1154-1191) mi-silsiz xidmətləri vardır.

İşraqı filosofun həyatı və zəngin yaradıcılığı hər zaman Şərq və Qər-b tədqiqatçılarının diqqət mərkəzində olmuşdur. AMEA-nın müxbir üzvü, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Zakir Məmmədov Azərbaycanda XX əsrin 60-ci illərində Şihabəddin Yə-

Sihabəddin Sührəvərdi peripatetizmə, sufizmə və işraqılıyə aid əsərlər qələmə almışdır. Filosofun peripatetizmə dair əsərlərində məntiq, metafizika və təbiyyət məsələləri dərindən araşdırılmışdır. Zakir Məmmədov filosofun qeydə alınmış əlli iki əsərindən on üçünün peripatetizm, on beşinin sufizm, səkkizinin işraqılık və on altısının müxtəlif mövzuları əhatə etdiyini yazmışdır. İşraqılıyə dair əsərlər Şihabəddin Sührəvərdinin yaradıcılığının özeyini təşkil edir. Filosof burada yeni bir fəlsəfi təlimin əsaslarını işləyib hazırla-mışdır. İşraq (əl-işraq) - işıqlanma

Sührəvərdinin azadfikir-lilik meyillərinə, yüksək fəlsəfi ideyalarına görə müsəlman Şərqi ölkələrində, habelə Əndəlüsde tanındığı, böyük şöhrət tapdığını qeyd etmişdir. Şihabəddin Sührəvərdi 1183-cü ildə Suriyaya gedib, ömrünün son illerini orada yaşı-mışdır. Mütefəkkir Hə-ləb şəhərində Şeyx İfti-xarəddinin başçılığı ilə Həleviyyə mədrəsə-

mai xadim Qütbəddin Mahmud Şirazinin (1236-1311) yaradıcılığına mühüm tə-siri vardır. Bir cə-hət də xüsusi olaraq göstəril-məlidir ki, Qütbəddin Şirazi elmdə obyektiv mövqedən çıxış etmiş, müxtəlif təlimləri təəssübkeşlik etmədən öyrənmişdir. Filosofun fəlsəfəi görüşlərində həm din, həm peripatetizm, həm də işraqılık motivləri vardır. Heç şübhəsiz, burada ona müəllimi

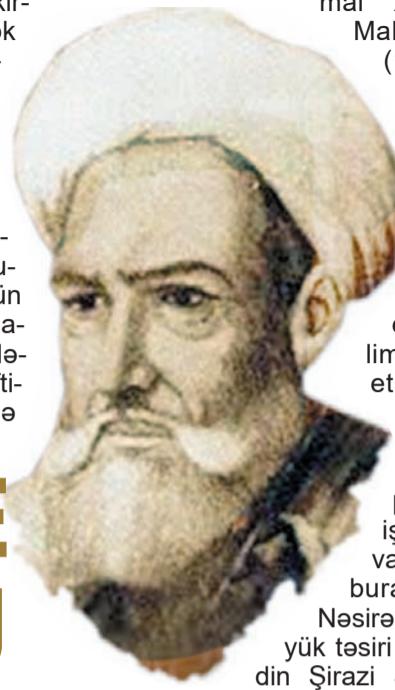
Nesireddin Tusinin də böyük təsiri olmuşdur. Qütbəddin Şirazi Şihabəddin Sührəvərdinin "İşraq fəlsəfəsi" kitabına yazdığı şərhədə əsərin quruluşunu saxlamaqla öz fikirlərini həmin sistəm əsasında irəli sürmiş, hər bir bəhsin məzmununun açılmasında geniş təfərrüata varmışdır. Şərh orijinal ilə vəhdət təşkil etdiyi üçün onu tamamlamışdır.

Qütbəddin Şirazi peripatetizmə dair traktatlarında ənənəvi terminləri işlətməsinə baxmayaraq, "İşraq fəlsəfəsi" kitabının şərhində tama-mile müəllifin yolunu tutmuşdur. Antologiya məsələlərində bir sıra cə-hətləri nəzərdə tutub peripatetizm ilə işraqılık arasında uyğunluq tapmaq olar. Peripatetizmədə vacib varlıq, işraqılıkda işıqlar işığı, birincidə südür (vacib varlıqdan çıxma) nəzəriyyəsi, ikincidə işraq (işiq saçma) nəzəriyyəsi müəyyən xüsusiyyətlərinə görə oxşardır. Əbunəsər Farabi tərefindən işlənib hazırlanmış Şərq peripatetizmində on əql nəzəriyyəsi də müəyyən mənada işıqları xatırla-dır. Lakin peripatetizmədəki əql və nəfs işraqılıkda təkcə işiq kimi gös-tərilir. İşraqılık fəlsəfəsinin qnoseo-logyası peripatetizmədə olduğundan əsaslı şəkildə fərqlidir. Şərq peripatetikləri - Farabi, İbn Sina, Bəhmən-yar və başqaları idrakda hissi və əqli mərhələləri qəbul etdikləri halda işraqı filosoflar üstəlik intuisiya mərhələsini də bu sıraya əlavə edir-dilər. Peripatetik filosofların təlimində de intuisiyaya müəyyən yer verilirdi. Lakin bu intuisiya mistik məz-munda deyil, məntiqi cəhətdən tiz-fəhimlilik anlamında başa düşülür-dü.

Qeyd etmək lazımdır ki, Nesireddin Tusinin fəlsəfəi məktəbinin nü-mayəndələri tərefində Şərq peripatetizmi və işraqılık təlimləri da-vam və inkişaf etdirilmişdir. Zakir Məmmədov XVII əsrin böyük Azərbaycan filosofu Rəcəbəli Təbrizini Şərq peripatetizminin son böyük nümayəndələrinin yaradıcılığında da özünü bürüze vermişdir. Zakir Məmmədov Marağa rəsədxanasında çalışan alimlərdən bir çoxunun işraqı filosofun kitablarını tədris və təbliğ etməklə kifayətlənməmiş, onlara də-yərli şərhələr qələmə aldıqlarını, Səd ibn Mənsur ibn Kəmmune İsrailinin Şihabəddin Sührəvərdinin "Lövhə və ərşî Qeydlər" kitabına yazdığı şəhərin də "Düzəlişlər" adlandırıldıqını gös-tərmişdir.

Beləliklə, dahi Azərbaycan filosofu Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi dərin fəlsəfi əsərlərinə və banisi ol-duğu İşraqılık təliminə görə bəşər fəlsəfəsi tarixində özünəməxsus yer tutur. 2024-cü ildə elmi xidməti ilə əbədi həyat qazanmış Azərbaycan filosofunun anadan olmasının 870-ci ildönümüdür.

Aytək MƏMMƏDOVA, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

BƏŞƏR FƏLSƏFƏSİ TARİXİNDƏ MÖVQE QAZANMIŞ AZƏRBAYCAN FİLOSOFU

emanasiya termininə uyğundur. İşraqılık (əl-işraqiyyə) "İşraqa əsaslanan": işraqılık fəlsəfəsi (əl-fəlsəfət əl-işraqiyyə) deməkdir. O, "İşiq hey-kəlləri" ("Həyakıl ən-nur"), "İşraq fəlsəfəsi" ("Hikmet əl-işraq"), "İşığa dair traktat" ("Risale-yi pərtovname") və başqa əsərlərində yeni bir təlimin əsaslarını işləyib hazırla-mışdır. "İşiq heykəlləri" traktatı işraqı ədəbiyyatda "İşraq fəlsəfəsi" kitabından sonra məshhurdur.

Onun bəzi əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Peripatetizmə dair "Filosofların görüşləri" traktatı ərəbcədən Azərbaycan və rus dillərinə Zakir Məmmədov və şərqsünas alim Tariyel Həsənov tə-refindən tərcümə edilmiş, ərəb orijinal ilə birlikdə 1986-ci ildə çapdan çıxmışdır. Zakir Məmmədov tərefindən ərəb dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən "İşiq heykəlləri" əsəri 1989-cu ildə çap edilmişdir. Tədqiqatçının fars dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə eddiyi "Eşqin həqiqəti, yaxud aşiqlərin munisi" traktatından bir parça 1991-ci ildə və "Qarış-qaların dili" traktatından iki hekayet 1992-ci ildə dərc olunmuşdur.

Şihabəddin Sührəvərdinin fəlsəfəi əsərinin yeganə tədqiqatçısı Zakir Məmmədov peripatetizmə işraqılıyın varlıq təlimini müqayisə etmişdir: işraqılık fəlsəfəsində "varlıq" və "yoxluq" anlayışları "işiq" və "qaranlıq" anlayışları ilə ifadə edilmişdir. Burada işiq və ziya terminləri məca-zilik olmadan eyni məna daşıyır. Əgər peripatetizmə "varlıq" anlayışının ən geniş həcmə malik olması ön plana çəkilirsə, işraqılık fəlsəfəsində işiq üçün onun aşkarlığı daha səciyyəvi sayılır.

Ş.Sührəvərdinin ədəbi-bədii yaradıcılığını sistemli və geniş şəkildə ilk dəfə araşdırın filologiya elmləri doktoru Ülkər Zakirqızı onun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində istedadlı şair kimi mövqə qazandığını yazmışdır: "Dərin fəlsəfi mahiyyət daşıyan həmin poetik parçalarda söz rəngarəngliyi, qafiyə sistemi və vəzn gözəlliyi mütəfəkkirin filosofşair kimi sənət zirvəsində ən əzəmətli mövqə tutmasından xəbər verir. Ərəbdilli və farsdilli ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrindən biri olan Şihabəddin Sührəvərdi poeziya ələminə bəxş etdiyi inciləri ilə öz zəmanəsini şairlərlə daim eyni zirvədə böyük ehtiramla yad olunur və olunacaqdır".

Zakir Məmmədov Şihabəddin